कवष ऐलूषः अश्नो भोजवान् वा। १, ७, ९, १२ अक्षाः, १३ कृषिः, २, ६, ८, १०, ११, १४ अक्ष कितव-निन्दा। त्रिष्टुप्, ७ जगती

प्रावेपा मा बृहतो मादयन्ति प्रवातेजा इरिणे वर्वृतानाः।
सोमस्येव मौजवतस्य भक्षो विभीदको जागृविर्मह्यमच्छान्॥ १०.०३४.०१

बृहतः- महतः विभीतकस्य फलभूता अक्षाः। विभीतको भौमभोगप्रतीकः श्रुतौ। अक्षभूत इति कारणात् सुखादिदुःखनिधनभौमभोग इति भावः। प्रावेपाः- प्रकर्षेण कम्पनशीलाः। इरिणे- अक्षक्रीडार्थं प्रयोजिते पत्रे। शुष्कस्थले वा। वर्वृतानाः- प्रवर्तमानाः। अक्षा हि मनुष्यं शोषयन्ति। प्रवातेजाः- प्रवणजाः अधमा इत्यर्थः। मा- माम्। मौजवतस्य- रवयुक्तगिरिजस्य। सोमस्य। भक्षः। इव। मादयन्ति- प्रथमं तोषयन्ति। यत्तदग्रेऽमृतमिवेति गीतासु। जागृविः- आगाम्यापदं पूर्वमेव प्रदर्श्य जागरणकर्ता। विभीदकः। मह्यम्- माम्। अच्छान्- अचच्छदत् अत्यर्थं मादयति ॥१॥

न मा मिमेथ न जिहीळ एषा शिवा सखिभ्य उत मह्यमासीत्।
अक्षस्याहमेकपरस्य हेतोरनुव्रतामप जायामरोधम्॥ १०.०३४.०२

मा- माम्। न मिमेथ- एषा मम जाया न चुक्रोध। न जिहीळे- न च त्यक्तवती। एषा- इयम्। सखिभ्यः- मम सुहृद्भ्यः। उत- अपि च। मह्यम्- मम च। शिवा- मङ्गळा। आसीत्- अभूत्। साध्वी अभवत्। किन्तु। अहम्। एकपारस्य- एकस्य। अक्षस्य- द्यूतस्य। हेतोः- कारणेन। अनुव्रताम्- पतिव्रताम्। जायाम्- पत्नीम्। अप अरोधम्- त्यक्तवान् ॥२॥

द्वेष्टि श्वश्रूरप जाया रुणद्धि न नाथितो विन्दते मर्डितारम्।
अश्वस्येव जरतो वस्न्यस्य नाहं विन्दामि कितवस्य भोगम्॥ १०.०३४.०३

श्वश्रूः- पत्न्या माता। द्वेष्टि- कितवं प्रति क्रुद्ध्यति। जाया- पत्नी। अप रुणद्धि- पतितं कितवं पतिं त्यक्तवती। नाथितः- याचमानोपि। मर्डितारम्- सुखयितारम्। न विन्दते- न लभते। जरतः-

Dr. Rangani

जीर्णस्य। अश्वस्य- तुरगस्य। वस्न्यस्य- मूल्यम्। इव। कितवस्य भोगं। नाहं विन्दामि- नाहं लभे ॥३॥

अन्ये जायां परि मृशन्त्यस्य यस्यागृधद्वेदने वाज्यक्षः।

पिता माता भ्रातर एनमाहुर्न जानीमो नयता बद्धमेतम्॥ १०.०३४.०४

यस्य। वेदने- धने। वाजी- गतिमान्। अक्षः। अगृधत्- अभिकाङ्क्षां करोति। अस्य- तस्यैतस्य कितवस्य। जायाम्- भार्याम्। अन्ये। परिमृशन्ति- संस्पृशन्ति। अप जाया रुणद्धीति श्रुतेर्न जानीमो नयता बद्धमेतमिति श्रुतेश्चात्र पत्न्या कितवत्याग एव प्रकरणार्थः। अन्यथा भग्नक्रमः स्यात्। पिता- जनकः। माता- जननी। भ्रातरः- सोदराः। एनम्- एतम्। न जानीमः। एतम्- एनम्। नयत- यथेष्टदेशं प्रापयत। इति। आहुः- वदन्ति। सर्व एनं त्यजन्तीति भावः ॥४॥

यदादीध्ये न दविषाण्येभिः परायद्भ्योऽव हीये सखिभ्यः।

न्युप्ताश्च बभ्रवो वाचमक्रतँ एमीदेषां निष्कृतं जारिणीव॥ १०.०३४.०५

यत्- यदा। आदीध्ये- अक्षान् क्रीडार्थं गृह्णामि। तदा। एभिः- एतैरक्षैः। न दविषाणि- न परितपामि। परायद्भ्यः- स्वयमेव परागच्छद्भ्यः। सखिभ्यः- मम मित्रेभ्यः कितवेभ्यः। अव हीये- अवहितो भवामि। न्युप्ताः- कितवैरवक्षिप्ताः। बभ्रवः- बभ्रुवर्णोपलक्षितरागयुक्ता अक्षाः। वाचमक्रत- शब्दं कुर्वन्ति। एषाम्- एतेषामक्षाणाम्। निष्कृतम्- स्थानम्। जारिणीव- स्वैरिणी यथा प्रियस्य स्थानं गच्छति तथा। एमि- गच्छामि ॥५॥

सभामेति कितवः पृच्छमानो जेष्यामीति तन्वा शूशुजानः।

अक्षासो अस्य वि तिरन्ति कामं प्रतिदीव्ने दधत आ कृतानि॥ १०.०३४.०६

कितवः। पृच्छमानः- अन्विष्यन्नपि। सभामेति- द्यूतसदनं गच्छति। तन्वा- शरीरेण। शूशुजानः- दीप्यमानः। जेष्यामीति वदति। प्रतिदीव्ने- स्पर्धावते प्रतिदेवित्रे। कृतानि- कर्माणि। आ दधते- कुर्वते। अस्य- एतस्मै। कामम्- इच्छाम्। अक्षासः- अक्षाः। वि तिरन्ति- वर्धयन्ति ॥६॥

अक्षास इदङ्कुशिनो नितोदिनो निकृत्वानस्तपनास्तापयिष्णवः।

Dr. Rangani

कुमारदेष्णा जयतः पुनर्हणो मध्वा सम्पृक्ताः कितवस्य बर्हणा॥ १०.०३४.०७

अक्षासः- अक्षाः। अङ्कुशिनः- अङ्कुशयुक्ताः। नितोदिनः- नितरां तुद्यन्ते। निकृत्वानः- नितरां कर्तयन्ति। तपनाः- तपन्ति। तापयिष्णवः- तापयन्ति च। जयतः- जेतुः। कितवस्य। बर्हणा- वृद्ध्या। मध्वा संपृक्ताः- मधुराः। किन्तु अनते। कुमारदेष्णाः- कुत्सितपथा मारकाः। पुनर्हणः- पौनःपुन्येन बाधकाः। भवन्ति ॥७॥

त्रिपञ्चाशः क्रीळति व्रात एषां देव इव सविता सत्यधर्मा।

उग्रस्य चिन्मन्यवे ना नमन्ते राजा चिदेभ्यो नम इत्कृणोति॥ १०.०३४.०८

सत्यधर्मा- तथ्यधर्मयुक्तम्। देव इव सविता- देवसवितारमात्मानं मन्यमानः कितवः। त्रिपञ्चाशः- प्रभूतः। व्रातः- सङ्घः। एषाम्- एतैरक्षैः। क्रीळति- विहरति। उग्रस्य मन्यवे- स्वसंयमार्थमागतं वीरमपि। ना नमन्ते- न मानयन्ति। एभ्यः- एतेषां कितवानाम्। राजा चित्- नृपोपि। नमः कृणोति- वशङ्गतो भवति ॥८॥

नीचा वर्तन्त उपरि स्फुरन्त्यहस्तासो हस्तवन्तं सहन्ते।

दिव्या अङ्गारा इरिणे न्युप्ताः शीताः सन्तो हृदयं निर्दहन्ति॥ १०.०३४.०९

नीचा वर्तन्ते- अधमाः सन्तोऽपि। उपरि स्फुरन्ति- धैर्यशालिनां हृदयान्यपि कम्पयन्तस्तेषामुपरि स्फुरन्ति। अहस्तासः- हस्तरहिता अदृष्टाः सन्तोपि। हस्तवन्तम्- हस्तयुक्तं दृष्टम्। सहन्ते- अभिभवन्ति। दिव्या अङ्गाराः- औष्ण्ययुक्तास्तापका अग्निज्वालाः। इरिणे- आस्फारे। न्युप्ताः- निक्षिप्ताः। शीताः सन्तः- शीतलाः सन्तोपि। हृदयं निर्दहन्ति- हृदयं तोषरहितमतृप्तं कुर्वन्ति। सुखादिदुःखनिधना अक्षा इति भावः ॥९॥

जाया तप्यते कितवस्य हीना माता पुत्रस्य चरतः क्व स्वित्।

ऋणावा बिभ्यद्धनमिच्छमानोऽन्येषामस्तमुप नक्तमेति॥ १०.०३४.१०

कितवस्य- द्यूतक्रीडासक्तस्य। जाया- भार्या। हीना- तेन हीना सती। तप्यते- संतप्यते। क्व स्वित्- क्वापि। चरतः। पुत्रस्य- कितवभृततनयस्य। माता- जननी। तप्यते। ऋणावा- ऋणयुक्तः

Dr. Rangaji

कितवः। बिभ्यत्- बिभेति। धनम्। इच्छमानः- इच्छन्। नक्तम्- रात्रिषु चौर्यार्थम्। अन्येषाम्- इतरेषाम्। अस्तम्- गृहम्। एति- गच्छति ॥१० ॥

स्त्रियं दृष्ट्वाय कितवं ततापान्येषां जायां सुकृतं च योनिम्।
पूर्वाह्णे अश्वान्युयुजे हि बभ्रून्सो अग्नेरन्ते वृषलः पपाद॥ १०.०३४.११

कितवम्- कितवः। विभक्तिव्यत्ययः। अन्येषाम्- इतरेषाम्। जायाम्- पत्नीम्। स्त्रियम्- नारीम्। सुकृतम्- सुनिर्मितम्। च। योनिम्- गृहम्। दृष्ट्वाय- वीक्ष्य। तताप- सन्तप्तोऽभवत्। पश्चात्तापयुक्तः सन्। वृषलः- स्वधर्मपतितः। वृषो हि भगवान् धर्मो यस्तस्य कुरुते ह्यलम्। वृषलं तं विदुर्देवास्तस्माद्धर्मं विवर्धयेत्॥ इति महाभारते। पूर्वाह्णे- प्रभाते पश्चात्तापेनारब्धाभिनवजीवन इति भावः। बभ्रून्- रागयुक्तान्। अश्वान्- तुरगोपलक्षितप्राणान्। युयुजे- संयम्य। अक्षादिष्विच्छां विहायेति भावः। सः। अग्नेः- अग्न्युपलक्षितश्रौतकर्मानुष्ठानस्य धर्मस्य। अन्ते- अन्तिके। पपाद- प्रपन्नोऽभवत् ॥११ ॥

यो वः सेनानीर्महतो गणस्य राजा व्रातस्य प्रथमो बभूव।
तस्मै कृणोमि न धना रुणध्मि दशाहं प्राचीस्तदृतं वदामि॥ १०.०३४.१२

यः। वः- युष्माकम्। महतः- बृहतः। व्रातस्य गणस्य- सङ्घस्य। प्रथमः- मुख्यः। राजा- नृपः। बभूव- अभवत्। तस्मै- अमुष्मै अक्षाधिदैवताय। कृणोमि- नमस्करोमि। अक्षाधिदैवतमस्मभ्यं तज्जनितदुःखप्रदर्शनकारणेनास्माकं नमस्कार्यं भवति। धना- धनानि। न रुणध्मि- द्यूते न निक्षिपामि। अहम्। दश- मम दशाङ्गुळीः। प्राचीः- पराङ्मुखीः करोमि। तत्। तम्- सत्यम्। वदामि- ब्रवीमि ॥१२ ॥

अक्षैर्मा दीव्यः कृषिमित्कृषस्व वित्ते रमस्व बहु मन्यमानः।
तत्र गावः कितव तत्र जाया तन्मे वि चष्टे सवितायमर्यः॥ १०.०३४.१३

अक्षैर्मा दीव्यः- द्यूतं त्यज। कृषिमित् कृषस्व- कर्षको भव। बहु मन्यमानः- कृष्युपलक्षितधर्मकर्मार्जितवित्तमेव संमानयन्। वित्ते- तस्मिन् धन एव। रमस्व- तृप्तस्तुष्टो भव।

Dr. Rangani

कितव- धूर्त। तत्र- कृषावेव। गावः- संपदः सन्ति। तत्र- कृषीवले त्वयि सत्येव। जाया- भार्या त्वां न त्यक्ष्यति। तत्- इति। मे- माम्। अयम्- एषः। अर्यः- स्वामी। सविता- सूर्य अन्तरात्मा। वि चष्टे- उक्तवान्॥१३॥

मित्रं कृणुध्वं खलु मृळता नो मा नो घोरेण चरताभि धृष्णु।
नि वो नु मन्युर्विशतामरातिरन्यो बभ्रूणां प्रसितौ न्वस्तु॥ १०.०३४.१४

हे द्यूतदेवताः। मित्रं कृणुध्वम्- अस्माभिर्मैत्रीं कुरुत। नः- अस्मान्। मृळत- सुखयत च। घोरेण- भयङ्करेण। धृष्णु- धृष्णुना। नः- अस्मान्। मा अभि चरत। वः- युष्माकम्। मन्युः- क्रोधः। अरातिः- दानरहितं लोभिनम्। नि- नितराम्। विशत- प्रविशतु। बभ्रूणाम्- रागात्मकानामक्षाणाम्। प्रसितौ- बन्धने। अन्यः- इतरो दानरहितो लोभी। अस्तु- भवतु॥१४॥

Dr. Rangaji